

ACTA HISTRIAE
28, 2020, 1

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185 (Print)
ISSN 2591-1767 (Online)

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

28, 2020, 1

ISSN 1318-0185 (Tiskana izd.)
ISSN 2591-1767 (Spletna izd.)

UDK/UDC 94(05)

Letnik 28, leto 2020, številka 1

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Stuart Carroll (UK), Angel Casals Martínez (ES), Alessandro Casellato (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Lucien Faggion (FR), Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleš Maver, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelić, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Jože Pirjevec, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Urška Lampe, Gorazd Bajc, Arnela Abdić

**Gostujoča urednica/
Guest Editor:**

Katarina Keber

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Urška Lampe (slo.), Gorazd Bajc (it.), Petra Berlot (angl., it.)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Arnela Abdić (angl.)

**Izdajatelj/Editor/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria[®] / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente[®]

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18
e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zjdp.si/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Medicinska sestra z masko kot zaščita pred špansko gripo, 13. september 1918 / Infermiera che indossa una maschera come protezione contro l'influenza spagnola, 13 settembre 1918 / Nurse wearing a mask as protection against the Spanish influenza, September 13, 1918 (Wikimedia Commons; National Archives).

Redakcija te številke je bila zaključena 31. marca 2020.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zjdp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zjdp.si/it/>.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website http: <https://zjdp.si/en/>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Miha Seručnik: Pandemija španske gripe med Kranjsko in Istro – Možnosti in omejitve digitalnih pristopov	1
<i>La pandemia dell'influenza spagnola tra la Carniola e l'Istria – Possibilità e limiti degli approcci digitali</i>	
<i>The Spanish Influenza Pandemic Between Carniola and Istria – Possibilities and Limitations of Digital Approaches</i>	
Urška Bratož: Vojna, lakota in bolezen: Po sledih španske gripe v Kopru	21
<i>Guerra, fame e malattia: Sulle tracce dell'influenza spagnola a Capodistria</i>	
<i>War, Famine and Disease: Tracing the Spanish Influenza in Koper</i>	
Katarina Keber: »O španski boleznih, hripi posebne vrste«.	
Ljubljanska izkušnja s pandemijo španske gripe	41
<i>«Sulla malattia spagnola, un'influenza di tipo particolare».</i>	
<i>L'esperienza di Lubiana con la pandemia dell'influenza spagnola</i>	
<i>“On a Spanish Disease, a Specific Type of Flu”.</i>	
<i>Experience with the Spanish Influenza Pandemic in Ljubljana</i>	
Iva Milovan Delić & Marlena Plavšić: Spanish Flu and Mental Disorders in the Margraviate of Istria at the End of WWI	59
<i>L'influenza spagnola e i disturbi mentali nel margraviato d'Istria</i>	
<i>alla fine della prima guerra mondiale</i>	
<i>Španska gripa in duševne motnje v markgrofiji Istra</i>	
<i>ob koncu prve svetovne vojne</i>	
Alenka Divjak: Southwestern and Central Slovenia. Nauportus: The Argonautic Legend – the Romans Go East	75
<i>Slovenia sudoccidentale e centrale. Nauportus:</i>	
<i>la leggenda degli Argonauti – i Romani vanno verso est</i>	
<i>Jugozahodna in osrednja slovenija. Navport:</i>	
<i>legenda o Argonavtih – Rimljani gredo na vzhod</i>	

- Izidor Janžekovič:** The History of Masculinity in the British Atlantic World 99
La storia della mascolinità nel mondo Atlantico Britannico
Zgodovina moškosti v britanskem Atlantiku
- Neva Makuc:** Goriška deželna zavest in identitetne dinamike na habsburško-beneškem obmejnem prostoru v luči (samo) oznak šolajoče se mladine 127
La coscienza provinciale Goriziana e le dinamiche identitarie nell'area di confine tra la Repubblica di Venezia e le province degli Asburgo alla luce delle (auto)identificazioni degli studenti
Provincial Affinity in the Area of Gorizia and Identity Dynamics in the Habsburg-Venetian Borderland in Light of the (Self) Labelling of the School Populations
- Ivan Miškulin & Barbara Riman:** Mons. Leopold Jurca i njegovo djelovanje u razdoblju između dvaju svjetskih ratova u hrvatskoj Istri 141
Il monsignor Leopold Jurca e il suo ruolo nel periodo tra le due guerre mondiali nell'Istria croata
The Monsignor Leopold Jurca and His Work in the Period between Two World Wars in Croatian Istria
- Blaž Torkar & Gorazd Bajc:** Slovenci v vrstah britanskih komandosov 161
Gli sloveni nelle fila dei commandos britannici
Slovenes in the Ranks of the British Commandos

»O ŠPANSKI BOLEZNI, HRIPI POSEBNE VRSTE«.
LJUBLJANSKA IZKUŠNJA S PANDEMIJO ŠPANSKE GRIPE

Katarina *KEBER*

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

e-mail: katarina.keber@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Za pandemijo španske gripe je v obdobju 1918–1920 po vsem svetu zbolelo 500 milijonov ljudi in jih po zadnjih ocenah umrlo med 50 in 100 milijoni. Pandemija velja za eno od najsmrtonosnejših v človeški zgodovini. Prvi val bolezni julija 1918 Ljubljancev ni vznemiril. V drugem valu širjenja med septembrom in decembrom 1918 pa je influenza terjala smrtni davek tudi med prebivalstvom Ljubljane. Rezultati analize mrliških knjig 11 ljubljanskih mestnih in primestnih župnij in mrliške knjige ljubljanske deželne bolnišnice kažejo, da je za gripo v mestu z bližnjo okolico umrlo 414 ljudi. Največ žrtev je bilo med mladimi odraslimi in otroki. Za gripo je umrlo več žensk kot moških. Kontekst okolja in časa konca prve svetovne vojne in razpada Avstro-Ogrske razkrivajo časopisni članki in sejni zapisniki mestnega občinskega sveta.

Ključne besede: španska gripa, Ljubljana, prva svetovna vojna, epidemije, pandemije

«SULLA MALATTIA SPAGNOLA, UN'INFLUENZA DI TIPO
PARTICOLARE». L'ESPERIENZA DI LUBIANA CON
LA PANDEMIA DELL'INFLUENZA SPAGNOLA

SINTESI

Tra il 1918 e il 1920, 500 milioni di persone in tutto il mondo furono affette dalla pandemia dell'influenza spagnola – secondo stime recenti morirono tra 50 e 100 milioni di persone. Questa pandemia risulta tra le più letali della storia umana. Se la prima ondata della malattia nel luglio del 1918 evitò Lubiana, la seconda, tra settembre e dicembre dello stesso anno, provocò le prime vittime tra la sua popolazione. Secondo un'analisi svolta sui registri delle morti delle 11 parrocchie urbane e dei rioni di Lubiana, nonché su quelli dell'ospedale provinciale di Lubiana, 414 decessi tra gli abitanti della città e dei sobborghi in quel periodo risultano dovuti all'influenza. La maggior parte delle vittime erano giovani adulti e bambini. Il numero dei decessi tra le donne era superiore a quello tra gli uomini. Il contesto dell'epoca, la fine della Grande guerra e la dissoluzione dell' Austria-Ungheria, viene illustrato attraverso l'analisi della stampa e dei verbali delle riunioni del consiglio comunale.

Parole chiave: influenza spagnola, Lubiana, Prima guerra mondiale, epidemie, pandemie

UVOD¹

Osebnou izkušnjo s špansko gripo je v slovenskem prostoru morda najbolj realistično opisal goriški zdravnik Anton Breclj (1875–1943), ki je bil jeseni leta 1918 edini civilni zdravnik v goriškem okraju. Sredi konca prve svetovne vojne se je znašel v dvojni vlogi, ko je med epidemijo španske gripe zdravil obolele in nato za gripo zbolel še sam. S pomočjo njegovih spominov dobimo tako neposreden vpogled v množično obolevanje prebivalstva kot tudi v osebno izkušnjo zdravnika in bolnika hkrati. »Kakor gozdi požar v viharju se je razširila hripa po mestu in okolici. Obolevali so ljudje kar vsi vprek, umirali pa večinoma mladeniči in mladenke oziroma mlade žene kar na kupe, največkrat radi vnetja možganov ali možganskih mren. Kakor da se je peklu zaklelo, da mora pokončati vse, čemur je dotlej prizanesla vojska! Mlade žene s kopicami nedoraslih otrok brez očeta so legale v grob, čvrste mladenke, ki so nadomeščale v vojski pobite ali bogve kje ujete brate in očete, so zapuščale rodne domove brez pomoči. Bili smo že vajeni raznih grozot zadnjih let, a tista kuga nam je sekala še posebno krute, skeleče rane« (Kazak, 1935, 422).

Ljudje so se z gripo lahko okužili vsepovsod, znani so primeri, ko so zbolevali udeleženci pogrebov in drugih množičnih srečanj in prireditvev. Gripa se je bliskovito širila med šolskimi otroki in vojaki, ki so se vračali s front. Pogosto je bolnik okužil še preostale v družini. Anton Breclj je v Gorici sprva zdravil obolele in opravljal hišne obiske, nato je zbolel tudi sam in še bolan nekaj časa skrbel za svoje paciente. »Marsikateremu bolniku sem predočil njegovo stanje za ugodnejše od svojega, podpirali so me, da sem zlezal v drugo nadstropje, pri vsakem daljšem pregledu sem si dal prinesiti stol k postelji, ker nisem več mogel dolgo stati [...]« (Kazak, 1935, 424). Ko je še sam obležal, je svoje bolezensko stanje opisal takole: »Silno me je gnal kašelj, a odkašljati se nisem mogel, dušilo me je in po desni strani zbadalo, mučila me je tudi huda žeja. Napravil sem si luč, moj pljunek je bil penast in krvav. Poskusil sem si šteti žilni utrip, bilo ga je nad sto petdeset, glede topline sem sodil, da presega 40 stopinj. Mirodušno sem ugotovil: hripa s pljučnico« (Kazak, 1935, 424). Prve dni štirinajstdnevne bolezni je sam preležal v Gorici ob strežbi služkinje, pozneje je okreval v vojaški bolnici. Tu ga je obiskala prav tako bolna žena, v Ajdovščini so namreč zboleli vsi člani njegove družine. »Doma leže vsi vprek, otroci in dekla, streže jim bolničarka, ki jo je poslal prijateljsko naklonjeni vojaški zdravnik v pomoč, kuha pa moja mati. [...] Veseložalostno je bilo svidenje z družino, živi so bili vsi, a razen najstarejše desetletne hčere so še vsi ležali, žena tudi; najbolj prizadeta je bila še dekla, ki je malone izkravela do nezavesti. Moja mati, precej priletna žena, je bila že upehana od neprestane strežbe in kuhe, vrla bolničarka se je še komaj

1 Prispavek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-7069 in programa P6-0052, ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. Prispavek z naslovom Spanish Flu in the City of Ljubljana je bil 5. aprila 2018 predstavljen na European Social Science History Conference v Belfastu (ESSHC) v panelu Spanish Flu 1918/1919 in Austro-Hungarian Provinces Austrian Littoral and Carniola – Scope and Consequences.

držala pokonci. Pri tastovih ni bilo bolje, edini tast se je še gibal na protinastih nogah od postelje do postelje [...] Burni časi so prešli, glava je polna trpkih spominov nanje, v prsih pa se mi prevečkrat oglašča hreščeča godba mučne dušice – posledica neozdravljene pljučnice [...]« (Kazak, 1935, 425–426).

Brecelj v spominih opisuje nevzdržne zdravstvene razmere, v katerih se je v slovenskem prostoru jeseni 1918 znašlo ogromno ljudi. Med septembrom in decembrom 1918 je tudi slovensko ozemlje preplaval t. i. drugi val pandemije španske gripe. Slednja se je med leti 1918 in 1920 razširila po vsem svetu, zbolelo je 500 milijonov ljudi. Trenutno velja ocena, da naj bi se število umrlih gibalo med 50 in 100 milijoni (Johnson & Mueller, 2002). Bolezen, ki so jo sodobniki imeli za novo kugo (Folks, 1920, 290), se je skoraj povsod po svetu v manj kot letu dni razširila v treh valovih. Na severni polobli so jo prvič zaznali spomladi in poleti 1918, drugi val bolezni je zajel svet jeseni tega leta, zadnji val pa je sledil spomladi 1919. Drugi, smrtonosni val bolezni je dosegel prebivalstvo skoraj po vsem svetu in trajal le šest mesecev (Crosby, 1999). Pandemija španske gripe je prizadela tudi prebivalstvo Avstro-Ogrske, kjer naj bi umrlo ok. 260.000 civilistov (Schmied-Kowarzik, 2016, 8). Danes vemo, da je bila španska gripa smrtonosna oblika gripe, ki jo je povzročil virus influence A (H1N1). Leta 2005 so uspeli rekonstruirati virus iz pljuč trupla žrtve te bolezni iz leta 1918.²

Kljub temu, da epidemija španske gripe v slovenskem zgodovinskem spominu živi kot ena od najsmrtonosnejših epidemij, ki so prizadele ta prostor, pa razsežnost in posledice te gripe v slovenskem zgodovinopisju doslej še niso bile natančneje obravnavane. S špansko gripo se zgodovinarji niso ukvarjali niti v okviru raziskav prve svetovne vojne niti na področju zgodovine medicine in socialne zgodovine medicine. Pandemija španske gripe je popolnoma izpadla tako iz tradicionalnih kot tudi specialnih tem slovenskega zgodovinskega preučevanja. Podobno za zgodovinopisje tudi drugod ugotavlja Howard Phillips, ko pravi, da strokovnjake za prvo svetovno vojno epidemija španske gripe ni zanimala kar osemdeset let, čeprav sta obe tematiki nedvomno močno prepleteni. Tako so razmerje med Veliko vojno in Veliko influenco v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja prvi začeli preučevati družboslovci in raziskovalci s področja medicine (Phillips, 2014, 1).

Raziskovanje španske gripe je v tem delu Evrope težavno iz več razlogov. Pandemija je praviloma bolje raziskana v državah, ki niso bile vpletene v prvo svetovno vojno oz. se vojna ni dogajala neposredno na njihovih tleh. Takšne države so bile poleg ZDA npr. tudi Norveška, Irska in Švica. Slednje imajo zato boljše ohranjeno arhivsko gradivo in posledično že daljšo tradicijo raziskovanja te teme.³ Nasprotno je epidemija slabše raziskana v državah, ki so po koncu prve svetovne vojne razpadle

2 V 20. stoletju po španski gripi poznamo še tri pandemije influence: leta 1957 azijsko gripo (ok. 2 milijona žrtev), leta 1968 hongkonško gripo (ok. 750.000 žrtev) in konec 20. stoletja še ptičjo gripo na Kitajskem.

3 Pravo obilje arhivskih podatkov o pandemiji na Norveškem in Irskem je razvidno iz prispevkov Svenna Erika Mamelunda, Patricie Marsh in Ide Milne v panelu Managing infectious diseases na konferenci ES-SHC 6. aprila 2018 v Belfastu.

kot so Avstro-Ogrska, Rusija in do neke mere Nemčija. V teh državah administrativni aparat konec prve svetovne vojne ni več deloval, posledično se tudi zdravstveni podatki niso več zbirali (Anušić, 2015, 57).

Najpomembnejši vzrok, ki zamegljuje pogled na množično obolevanje za gripo, so gotovo zapletene geopolitične razmere v zadnjih treh mesecih leta 1918. Epidemija je izbruhnila še v vojnih razmerah ob samem koncu prve svetovne vojne, ko je hkrati prišlo tudi do razpada Avstro-Ogrske in nastanka novih držav. Slovenci so najprej s Hrvati in Srbi 29. oktobra 1918 oblikovali Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov in se potem 1. decembra povezali v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Konec leta 1918 se torej na slovenskem območju zgodi eden od največjih političnih prelomov v slovenski zgodovini. Te politične spremembe pa so močno vplivale na delovanje državnih in deželnih oblasti in posledično tudi zdravstvenih ustanov.

Pogled na epidemijo španske gripe zastirajo predvsem večplastne socialne posledice štiriletne vojne, ki je slovensko območje še posebej močno prizadela, saj je bila tu z vstopom Italije v vojno leta 1915 vzpostavljena Soška fronta kot del jugo-zahodne fronte med Avstro-Ogrsko in Italijo. Prebivalstvo v slovenskem zaledju te fronte, je med vojno in po njej trpelo zaradi vsesplošnega pomanjkanja in številnih človeških izgub. Del slovenskega prebivalstva je bil izseljen z območja ob fronti, oblasti so begunce preselile bodisi v notranjost Avstro-Ogrske bodisi v notranjost Italije. Pogled na epidemijo prekrivajo tudi okoliščine kot je vračanje avstro-ogrške vojske čez slovensko ozemlje v prvi polovici novembra 1918 in drugi premiki prebivalstva ob koncu vojne (Svoljšak, 2019). Na množičnost obolevanja so gotovo pomembno vplivale težke socialne razmere v drugi polovici leta 1918 in izčrpanost tako vojakov kot tudi civilnega prebivalstva, saj je že med vojno in še posebej proti njenemu koncu postalo pereče predvsem vsesplošno pomanjkanje hrane (Brodnik, 1989; Stergar, 2015).

Da je španska gripa močno prizadela tudi prebivalstvo v slovenskih deželah, je razvidno v množičnih zapisih umrlih v mrliških knjigah slovenskih župnij. Različni sočasni viri kot so časopisi, šolske kronike, župnijske kronike, spomini in dnevnik iz časa prve svetovne vojne, razkrivajo veliko razsežnost obolevanja za to boleznijo in pogosto smrtnost med obolelimi. Spomin nanjo je še danes živ tudi v družinskem spominu številnih družin, ko je eden od družinskih članov zbolel ali umrl med epidemijo »španske«. Neznani način širjenja, nenaden začetek bolezni in njena uničujoča moč sta bili za ljudi nenavadna. Influenca je namreč do takrat povsod po svetu veljala za nenevarno nalezljivo bolezen. Iz 19. stoletja poznamo vsaj tri epidemije, natančneje je bila dokumentirana epidemija v letih 1889–1890. Bolezen naj bi bila nevarna predvsem za starejše ljudi. Veljalo je, da je influenza sicer neprijetna, a za večino ljudi nenevarna bolezen (Crosby, 1999, 809). Leta 1918 so ljudje zato špansko gripo dojemali kot neobičajnega krivca za smrt sorodnikov, sosedov, znancev. Mogoče najbolj pretresljiva značilnost te pandemije povsod po svetu je bila nizka starost velikega števila žrtev, saj so prevladovali mlajši odrasli v svojih dvajsetih in tridesetih letih, ki so predstavljali najvitalnejši del populacije (prim. Opdycke, 2014, 6).

Zdravstveni statistični podatki, ki bi pričali o obolevnosti in umrljivosti ljudi za špansko gripo za slovenske dežele niso znani. Influenca na podlagi avstro-ogrske zdravstvene zakonodaje (Zakon o zabrambi in zatiranju prenosnih bolezni z dne 14. aprila 1913) ni spadala med tistih sedemnajst nalezljivih bolezni, katerih posamezne primere so morali zdravniki prijavljati in podatke sistematično zbirati. Ministrstvo za ljudsko zdravje je šele globoko med epidemijo 19. oktobra 1918 uvedlo obvezo prijave za vse primere pljučnic. Vendar ti podatki, če so takrat sploh bili zbrani, še niso znani. Tako ne poznamo niti grobih ocen o prizadetosti civilnega prebivalstva v posameznih deželah (Keber, 2017, 68). Pojav in umrljivost za špansko gripo zato lahko preučujemo le na osnovi podatkov iz mrliških knjig za manjša območja.⁴ Prvo in doslej edino tovrstno slovensko raziskavo je za mesto Ljubljana v diplomski nalogi opravila Nina Kalčič (Kalčič, 2001).

ŠPANSKA BOLEZEN TUDI V LJUBLJANI?

Kako močno je španska gripa prizadela prebivalstvo Ljubljane smo poskušali ugotoviti s pomočjo različnih zgodovinskih virov. Mesto je bilo zaradi bližine soške fronte med prvo svetovno vojno polno vojakov in vojaških bolnišnic (Šimac & Keber, 2011). Znano je, da je leta 1915 sem pribežal tudi del beguncev z območja soške fronte. V civilni zdravstveni službi je primanjkovalo zdravnikov, saj je bila večina mobilizirana v vojsko.

V časopisih so v Ljubljani prvič omenili špansko bolezen v začetku julija, ko naj bi »v nastopu te epidemije v prvem napadu«⁵ obolelo že več ljudi, bolezen pa se je pojavila v mili obliki.⁶ »Špansko bolezen, hripo posebne vrste [...]«, so zdravniki opisali kot bolezen, ki se pojavi iznenada, z vnetjem dihal (katar sopil), visoko vročino, hudim nahodom, mučnim kašljem in glavobolom. Po 2–4 dneh je vročina popustila in bolniki so hitro okrevali, pri čemer hujših komplikacij zdravniki niso opažali. Svetovali so prebolevanje bolezni v postelji in opozarjali na veliko nalezljivost.⁷ O tem prvem valu bolezni, ki se je razširila tudi na Dunaju in v Budimpešti ter celo na cesarski dvor – influenco je prebolela cesarica Cita – iz omenjenih časopisnih vesti ne izvemo kaj več kot to, da bolezen niso imeli za nevarno. Vzrok za njeno močno širjenje so pripisovali predvsem dolgotrajnemu slabemu vremenu in splošni slabi in nezadostni prehrani v državi, dejavnikoma, za katera je bilo znano, da tudi sicer pospešujeta bolezen.⁸ V kratkem poročilu o zdravstvenem

4 Tak način preučevanja smo prakticirali v slovensko-hrvaškem bilateralnem projektu Razsežnost in posledice epidemije španske gripe ob koncu 1. svetovne vojne na Kranjskem in v Istri (2016–2017), kjer smo na podlagi podatkov iz mrliških knjig analizirali mesta Ljubljano, Koper, Pulj in Pazin.

5 Slovenski narod, 31. 10. 1918: Zdravstvo v Ljubljani. Poročilo mestnega fizikata o zdravstvenem stanju ljubljanskega civilnega prebivalstva, 5.

6 Slovenski narod, 4. 7. 1918: Španska bolezen tudi v Ljubljani?, 3; Domoljub, 11. 7. 1918: Španska bolezen, 292.

7 Slovenski narod, 5. 7. 1918: O španski bolezni, 3.

8 Slovenski narod, 2. 7. 1918: Španska bolezen na Dunaju, 3; Slovenski narod, 28. 6. 1918: Cesarica obolela, 5; Slovenski narod, 4. 7. 1918: Španska bolezen, 3; Slovenski narod, 6. 7. 1918: Zdravje cesarice, 3.

stanju v Ljubljani v prvem julijskem tednu med primeri tuberkuloze, tifusa in griže obolelih za gripo sploh ne omenjajo.⁹ Prve vesti o smrtnih primerih so v časopisih v drugi polovici julija objavili za Švico, kjer so za novo boleznijo že umirali tako vojaki kot tudi civilisti.¹⁰

O vnovičnem pojavu bolezni so časopisi začeli poročati spet v drugi polovici septembra in sicer za Budimpešto, Dunaj, Stockholm in Madrid. Konec septembra je začelo naraščati število smrtnih primerov v Budimpešti in na Dunaju.¹¹ O drugem, resnejšem in obsežnejšem nastopu španske gripe v Ljubljani je Slovenski narod prvič poročal 30. septembra, ko naj bi bilo največ primerov med šolsko mladino. V zadnjem septembrskem tednu naj bi zbolelo 6 ljudi za influenco in 6 za pljučnico.¹² Prva osmrtnica v časopisu se je pojavila 2. oktobra, ko je »vsled španske bolezni« umrla 28-letna žena c. kr. gimnazijskega profesorja iz Trnovega (Slovenski narod, 2. 10. 1918, 5). Tri dni kasneje iz druge osmrtnice izvemo, da je »žrtev zavratne španske bolezni in pljučnice« postala še 26-letna žena mestnega učitelja, ki je umrla v deželni bolnici (Slovenski narod, 5. 10. 1918, 6). Ker v časopisju objavljene osmrtnice predstavljajo le posamezne umrle iz predvsem meščanskega okolja, nam šele pogled v mrliške knjige razkrije, da so tudi v Ljubljani prvi bolniki začeli umirati že v zadnjih dveh tednih septembra. V deželni bolnici je tako septembra za pljučnico in influenco umrlo šest ljudi, v župnijah sv. Jakob in Marija devica v Polju po štirje, v župniji Marijino oznanjenje trije in po eden v župnijah sv. Peter in Vič.¹³

3. oktobra je bila objavljena vest, da se bolezen v mestu vse bolj širi in da je v mnogih rodbinah vse bolno, nekaj ljudi je zaradi bolezni že umrlo. Ker v šolah manjka že ogromno otrok, jih bo treba zapreti.¹⁴ Mnenje pisca 5. oktobra, da v Ljubljani najbolj obolevajo otroci, je razvidno tudi iz članka o španski bolezni v Zagrebu, ko primerja starost obolelih v obeh mestih.¹⁵ 7. oktobra so v časopisu objavili osmrtnico tretješolca I. državne gimnazije, starega 14 let (Slovenski narod, 7. 10. 1918, 6). Po 5. oktobru v časopisju sledi izbruh vesti o množičnih žrtvah španske gripe iz različnih delov Avstro-Ogrske kot tudi o množičnih obolenjih po vsem slovenskem ozemlju, še posebej na Dolenjskem, Štajerskem in v Beli krajini. »Množijo se opasni slučaji španske bolezni, ki nastopa komplicirana z vnetjem pljuč.«¹⁶ V časopisju se do konca oktobra pomnožijo vesti o umrlih, pogostejše postanejo osmrtnice in ob-

9 Slovenski narod, 12. 7. 1918: Zdravstveno stanje mestne občine ljubljanske, 2.

10 Slovenski narod, 15. 7. 1918: Španska bolezen v Švici, 3; Slovenski narod, 24. 7. 1918: Odredbe proti razširjanju španske bolezni in Španska bolezen v švicarski armadi, 5; Slovenski narod, 31. 7. 1918: Smrtonosna španska bolezen, 3; Domoljub, 25. 7. 1918: Španska bolezen v Švici, 312.

11 Slovenski narod, 27. 9. 1918: Španska bolezen v Budimpešti in Dunaj brez mleka, 3.

12 Slovenski narod, 30. 9. 1918: Španska bolezen, 5; Slovenski narod, 3. 10. 1918: Izkaz o zdravstvenem stanju mestne občine ljubljanske, 4.

13 NŠAL, mrliške knjige – prepisi: Ljubljanska deželno-bolniška duhovnija, Ljubljanska bolnica 1916–1920; Sv. Jakob, Devica Marija v Polju 1891–1924, Marijino oznanjenje 1918–1954, Sv. Peter 1916–1930, Vič (1908–1935).

14 Slovenski narod, 3. 10. 1918: Španska bolezen v Ljubljani, 4.

15 Slovenski narod, 5. 10. 1918: Španska bolezen v Zagrebu, 5.

16 Slovenski narod, 9. 10. 1918: Španska bolezen, 4.

jave števila umrlih v večjih mestih monarhije. Novembra se pojavljajo še osmrtnice in članki o priporočljivi preventivi, ki pa do konca decembra s strani časopisov postopoma izginejo.

V osmrtnicah v časopisu Slovenski narod zasledimo tako člane učiteljskih družin kot tudi mlade ženske, žene in mame, mlade vojake in mlade uradnike kot sta bila npr. mladi uradnik ljubljanske mestne aprovizacije in pravnik in uradnik mestne uprave, »ki zapušča mlado, težko bolno ženo in otroka najnežnejše dobe«. ¹⁷ O umiranju učiteljev, učiteljic in njihovih družinskih članov izvemo tudi iz nekrologov v časopisu Učiteljski tovariš (Keber, 2017, 74). Osmrtnice pa so naznanjale tudi smrt otrok; nekaterih še v »nežni starosti«, drugih že šolarjev in dijakov. Kot vzrok smrti je bila najpogosteje navedena »kratka španska bolezen«, influenza, ali tudi le »kratka bolezen«, ki jo glede na epidemični kontekst z veliko verjetnostjo lahko pripišemo prav gripi. Podobno ugotavlja tudi Goran Hutinec za osmrtnice v hrvaškem časopisju (Hutinac, 2006, 234).

Tudi za mesto Ljubljana je iskanje materialnih sledi pandemije težavno. Ker arhiv mestnega fizikata (mestnega zdravnika) za leto 1918 ni ohranjen, nam le sejni zapisniki mestnega občinskega sveta do neke mere razkrivajo, kako so mestne oblasti dojemale epidemijo oz. kako so ukrepale v mesecih množičnega obolenja in povečanega umiranja. In končno, kam so jo na svojem dolgem spisku vojnih težav, ki so pestile mestno prebivalstvo, sploh zmogle umestiti. Na seji 29. oktobra, ko je bila epidemija v mestu na višku, razpad Avstro-Ogrske pa že realnost, je občinske svetnike skrbela predvsem varnost v mestu. Da bi preprečili anarhistične razmere, so ustanovili posebno mestno stražo. Poleg tega so se ukvarjali tudi z reševanjem resnega pomanjkanja hrane (žita, masti in mesa) in stanovanj. Razvidno je, da je mestno oblast v tem času zaposlovalo predvsem dvoje: nastanek nove države in vprašanje preskrbe prebivalstva. Epidemija španske gripe v tem zapisniku ni omenjena. ¹⁸ Prav tako ni omenjena v naslednjih dveh zapisnikih iz časa trajanja epidemije, in sicer z 19. novembra 1918 in 14. decembra 1918. Če so v prvem prevladovala zadeve finančne narave in reševanje problema pomanjkanja hrane, so se v drugem ukvarjali predvsem s položajem mesta v 1. decembra ustanovljeni Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. ¹⁹

Podatke o španski gripi v mestu vsebuje poročilo mestnega fizikata o zdravstvenem stanju civilnega prebivalstva v Ljubljani za leto 1918, ki je bilo dodano sejnemu zapisniku občinske seje 11. februarja 1919. Mestni zdravnik dr. Otmar Krajec v njem ugotavlja veliko umrljivost otrok in meni, da glavni vzrok za to v tem letu niso bile otroške nalezljive bolezni, ampak nepravilna in nezadostna hrana, ki oslabi odpornost telesa in postane usodna za otroško telo. Pri odraslih je število umrlih

17 Slovenski narod, 18. 11. 1918: Mag. komisar Vladimir Breskvar, 3.

18 ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Zapisniki sej in sklepi mestnega občinskega sveta (Cod. III), t. e. 118, a. e. 77, seja 29. oktober 1918.

19 ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Zapisniki sej in sklepi mestnega občinskega sveta (Cod. III), t. e. 118, a. e. 77, seji 19. 11. 1918 in 14. 12. 1918.

poleg griže povečala predvsem španska influenza. »Posebno pa je leta 1918 španska influenza, v veliki epidemiji, zahtevala tudi med ljubljanskim občinstvom mnogo žrtev in to osobito zadnje štiri mesece, začetkom tekočega leta 1919 pa je skoraj zginila.«²⁰ Zdravnik ugotavlja, da je največ ljudi sicer umrlo za tuberkulozo (286) in da je nenavadno veliko ljudi umrlo zaradi pljučnice (152), ki pa je v poročilu neposredno ne poveže s špansko gripo. Za le-to naj bi v mestu umrlo 135 oseb, od katerih jih je bilo največ starih med 15 in 30 let, 55 je bilo moških in 80 žensk. Zdravnik ugotavlja, da je umrljivost v mestu postala tako velika, da je prebivalstvo nazadovalo za desetletja. (Umrlijivost domačinov je narasla na 18,1 ‰, v zadnjem petletju pred vojno je bila 14,9 ‰). Poročilo zaključuje z ugotovitvijo, da se šele z izboljšanjem prehrabnih in splošnih življenjskih razmer lahko pričakuje izboljšanje splošnega zdravja ljudi.²¹ Pomanjkanje hrane so tudi v časopisnih člankih povezovali z večjim številom smrtnih primerov zaradi gripe.²²

O številu umrlih v mestu za nalezljivimi boleznimi v posameznih tednih so poročali tudi v časopisih Slovenski narod in Naprej (tedenski izkazi o zdravstvenem stanju mestne občine ljubljanske). Od konca septembra do konca decembra so objavljali najprej število obolelih nato tudi umrlih za influenco in pljučnico. 31. oktobra, ko je obolenje za gripo začelo upadati, je bilo v Slovenskem narodu objavljeno izčrpno poročilo mestnega fizikata o zdravstvenem stanju ljubljanskega civilnega prebivalstva. V njem mestni zdravnik med drugim ugotavlja, da se v času vojne primeri nalezljivih bolezni (koze, kolera, pegasti legar, tifus, otroške nalezljive bolezni) v mestu niso epidemično razširili. Tudi tu zdravnik poudari, da je septembra 1918 »nastopila v jako razširjeni epidemiji influenza (španska bolezen) [...] obnem z influenco pa so se jako pomnožili tudi slučajji pljučnice, katera je najbrže med sedanjo epidemijo influence povzročena po bacilu influence«. Dejstvo, da je zbolelo več žensk, zdravnik pripisuje predvsem strežbi bolnih in skrbi za družinsko prehrano, ko so bile predvsem ženske prisiljene hoditi med ljudi po opravkih in čakati v vrstah na hrano pri aprovizacijah. Bil je mnenja, da se »javno zdravstveno, uradoma« pri tej bolezni ne da doseči nič. Ljudje si lahko pomagajo z osebno higieno (večkratno grgranje na dan, stroga telesna higiena in higiena v stanovanjih, ki jih je treba zračiti) in s tem, da ne obiskujejo bolnikov in se izogibajo kašljajočih ljudi.²³

Ena od najbolj prizadetih skupin prebivalstva v Ljubljani so bili šolarji, kar je bilo sicer značilno tudi drugod po svetu (Phillips, 2014, 4). Množično obolenje

20 ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Zapisniki sej in sklepi mestnega občinskega sveta (Cod. III), t. e. 119, a.e. 78, Seja občinskega sveta z dne 11. 2. 1919, Poročilo mestnega fizikata o zdravstvenem stanju civilnega prebivalstva v Ljubljani za leto 1918, str. 1.

21 ZAL, LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Zapisniki sej in sklepi mestnega občinskega sveta (Cod. III), t. e. 119, a.e. 78, Seja občinskega sveta z dne 11. 2. 1919, Poročilo mestnega fizikata o zdravstvenem stanju civilnega prebivalstva v Ljubljani za leto 1918.

22 Slovenski narod, 11. 10. 1918: Posledica nezadostne prehrane, 3.

23 Slovenski narod, 31. 10. 1918: Zdravstvo v Ljubljani. Poročilo mestnega fizikata o zdravstvenem stanju ljubljanskega civilnega prebivalstva, 5.

učencev in učiteljev v ljubljanskih šolah kaže na veliko siceršnjo razširjenost te bolezni v mestu. Delež učencev, ki so v začetku oktobra zaradi bolezni manjkali pri pouku, je bil v posameznih ljubljanskih šolah med 16 in 75 % vseh šolarjev. V prvih dneh oktobra je bilo v ljubljanskih ljudskih šolah za gripo bolnih 1.252 učencev oz. 29,7 % vseh šolarjev. S šolskimi otroki je bil povezan tudi edini javnozdravstveni ukrep v Ljubljani in drugod na Kranjskem, ko so zaradi epidemije vse šole v začetku oktobra zaprli za en mesec (Keber, 2017, 70). Iz že omenjenega članka mestnega zdravnika v časopisu Slovenski narod na zadnji oktobrski dan je razvidno, da so zdravniki nasploh močno nalezljivost gripe najprej opazili prav med šolskimi otroki. »Nalezljivost influence je jako velika, morda tako velika, kot pri ošpicah, katero bolezen skoraj vsakdo v svojem življenju naleze. Ta nalezljivost se je pokazala pri sedanji epidemiji posebno med šolsko mladino, ko se je izhajajoče iz enega obolenja razvilo med njegovimi sošolci celo ognjišče ter so iskre razširjevale in raznašale kal bolezni med druge tako, da se je v najkrajšem času tekom par dni pokazal na vsaki šoli hiter napredek okužbe. V par dneh primanjkovalo je skoraj v vsakem razredu srednjih in ljudskih šol večje število, do tretjine, oziroma polovice, otrok [...].«²⁴ Iz članka izvemo, da je v zadnjih treh oktobrskih tednih v mestu zbolelo več tisoč oseb. Zdravnik je ugotavljal, da so med obolelimi prevladovali otroci do 10. leta, mladina od 10. do 20. leta in odrasli do 30. leta.²⁵ Šolske kronike nekaterih ljubljanskih šol vsebujejo tudi podatke o umrlih učencih in učiteljih, kar kaže na to, da so zaradi gripe umirali na številnih šolah (Keber, 2017, 73–74).

Občutek, da se mestna in deželna oblast v preprečevanju širjenja epidemije nista (dovolj) potrudili, posredno odseva tako iz objavljenega poročila mestnega zdravnika kot tudi iz vsaj enega od člankov v Slovenskem narodu.²⁶ Če je bil mestni zdravnik mnenja, da se z javnim zdravstvom ne da pri tej epidemiji »nič doseči«,²⁷ je pisec drugega članka ugotavljal, da razen zaprtja šol deželna in mestna oblast v času epidemije nista uvedli nobenega drugega (potrebne) ukrepa.²⁸ Znano je, da so v nekaterih avstro-ogrskih mestih kot so bili Dunaj, Budimpešta, Trst in Gradec poleg šol zaprli tudi kinematografe, gledališča in zabavišča. O tem so razmišljali tudi na seji Deželnega zdravstvenega sveta 23. oktobra. Vendar pa takrat dodatnih ukrepov zaradi dejstva, da gripa v Ljubljani že slabi, niso uvedli. Sklenili so, da bi dodatni ukrepi, kot so npr. zaprtje kinematografov in gledališč ter omejitev prometa na cestni železnici, prišli v poštev ob ponovnem močnem pojavu bolezni. Kljub temu so ljudem priporočali, da naj se izogibajo dogodkov, kjer

24 Slovenski narod, 31. 10. 1918: Zdravstvo v Ljubljani. Poročilo mestnega fizikata o zdravstvenem stanju ljubljanskega civilnega prebivalstva, 5.

25 Slovenski narod, 31. 10. 1918: Zdravstvo v Ljubljani. Poročilo mestnega fizikata o zdravstvenem stanju ljubljanskega civilnega prebivalstva, 5.

26 Slovenski narod, 18.10.1918: Španska bolezen se tako širi, 3.

27 Slovenski narod, 31. 10. 1918: Zdravstvo v Ljubljani. Poročilo mestnega fizikata o zdravstvenem stanju ljubljanskega civilnega prebivalstva, 5.

28 Slovenski narod, 18.10.1918: Španska bolezen se tako širi, 3.

se zbira veliko ljudi.²⁹ Vseeno se je 29. oktobra, dan pred razglasitvijo Narodne vlade v Ljubljani, velike narodne manifestacije na ljubljanskem Kongresnem trgu udeležilo nad 30.000 ljudi (Perovšek, 2005, 207–208). V praksi se je dogajalo, da so morali zapreti nekatere trgovine in gostilne, saj je zaradi bolezni zmanjkalo osebja (Slovenec, 10. 10. 1918, 3).

Gotovo pa je epidemija maloštevilne ljubljanske civilne zdravnike vznemirila. Društvo zdravnikov na Kranjskem je namreč »influenčno epidemijo« izbralo za glavno temo mesečnega zborovanja, ki so ga imeli 18. oktobra v učilnici porodniškega oddelka deželne bolnice.³⁰ V društvu so ljudi sicer svarili pred uživanjem alkohola kot sredstva proti gripi in poudarjali, da alkohol, nasprotno od splošnega prepričanja, zmanjšuje odpornost proti boleznim. Ljudem so svetovali zračenje stanovanj, gibanje na prostem, izpiranje ust z dezinfekcijskimi sredstvi in varovanje pred prehladom. Ker so bili zdravniki zasuti s prošnjami za obisk, so le-ti ljudi pozivali, naj upoštevajo njihovo naporno delo v tem času in naj se za obiske naročijo vnaprej. Prav tako so ljudi prosili, da naj jih kličejo samo v nujnih primerih.³¹

ANALIZA MRLIŠKIH KNJIG ŽUPNIJ V LJUBLJANI IN PRIMESTNIH VASEH

Z analizo mrliških knjig enajstih ljubljanskih mestnih in primestnih župnij ter mrliško knjigo ljubljanske deželne bolnišnice smo v času med 1. septembrom 1918 in 30. marcem 1919 ugotavljali število, starost in spol umrlih za influenco in pljučnico. V analizo so bile vključene župnije sv. Peter, sv. Nikolaj, Marijino oznanjenje, sv. Jakob, Janez Krstnik (Trnovo), Vič, Šentvid nad Ljubljano, Devica Marija v Polju, Ježica, Črnuče, Rudnik in mrliška knjiga deželne bolnice.³² Skupno število umrlih med civilnim prebivalstvom za špansko gripo na območju Ljubljane in njene bližnje okolice je bilo 414, pri čemer so vključeni vsi primeri influence in pljučnice.³³ Pljučnice prištevamo k španski gripi zato, ker se je le-ta večinoma zapletla z atipičnimi pljučnicami, ki so pogosto vodile v smrt (Zupanič Slavec, 2005, 227). Ker natančno število prebivalcev v Ljubljani z okoliškimi vasi leta 1918 ni znano, ne moremo izračunati smrtnosti (letalitete) za špansko gripo.³⁴

V mrliških knjigah ljubljanskih župnij je bil vzrok smrti za gripo umrlih zapisan v različnih kombinacijah, prevladujejo zapisi influenza, pljučnica, pneumonia,

29 Slovenski narod, 28. 10. 1918: Deželni zdravstveni svet o španski hripi, 4.

30 Slovenski narod, 17. 10. 1918: Društvo zdravnikov na Kranjskem, 3.

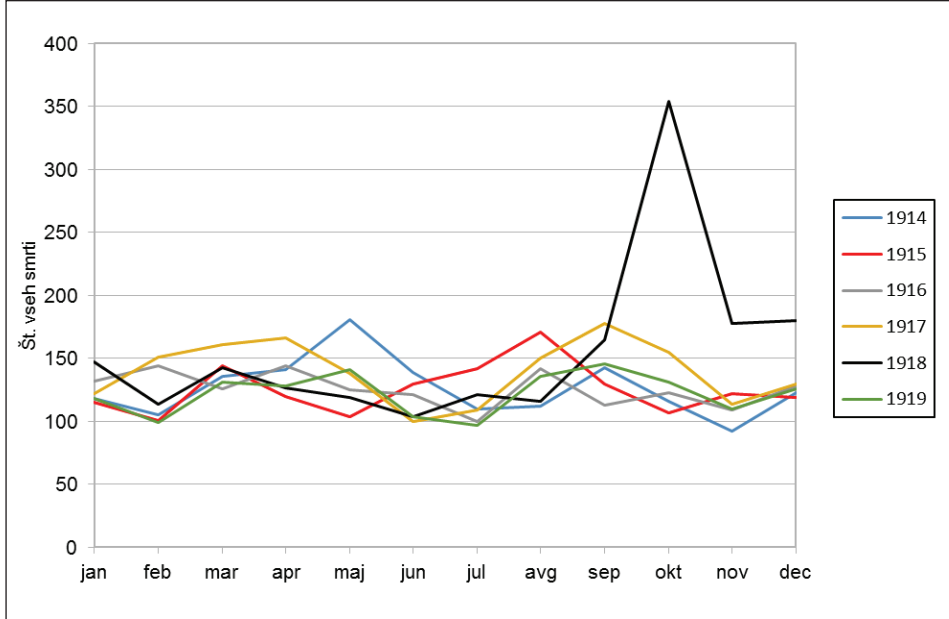
31 Slovenski narod, 23. 10. 1918: Iz društva zdravnikov, 4.

32 NŠAL, prepisi mrliških knjig za vseh 11 ljubljanskih župnij; duplikat mrliške knjige ljubljanske deželno-bolniške duhovnije, duhovnijski urad deželne bolnice, ljubljanska bolnica 1916–1920.

33 Nina Kalčič med septembrom 1918 in februarjem 1919 našteje 403 umrle (Kalčič, 2001, 30).

34 Leta 1918 je v četrtem četrtletnem obdobju v mestu Ljubljana živel 51.397 ljudi (ZAL, LJU 489, t. e. 1793, a. e. 1625, Statistische Verhältnisse, IV. Quartals-Ausweis 1918).

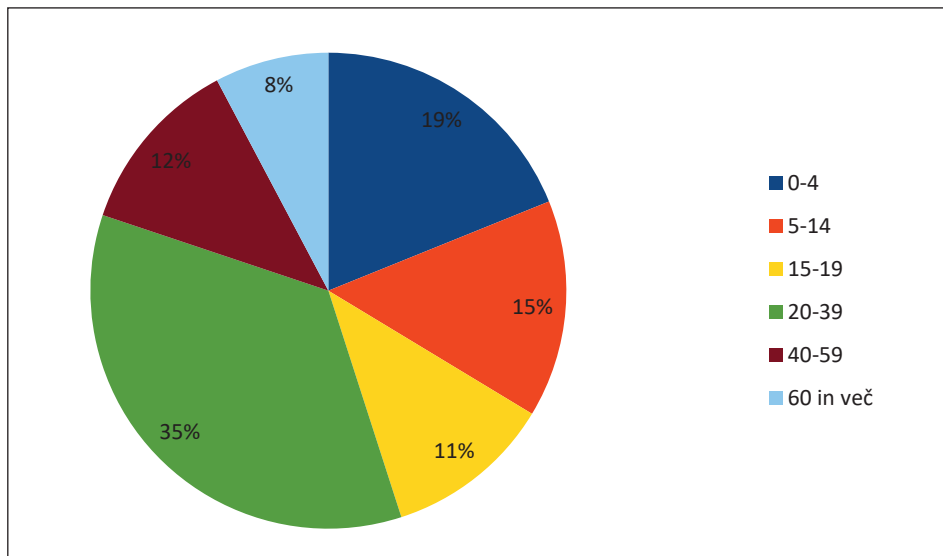
Graf 1: Število vseh umrlih v 11 župnijah v Ljubljani z neposredno okolico in v deželni bolnici 1914–1919.

pogosto s pridevnikom »španska«. Sicer so na več načinov in v različnih jezikih kombinirali diagnoze kot so npr. influenza pljučnica, influenza pneumonia, influenza pneumoniae bilateralis, influenza pljučno vnetje, španska influenza, morbus hispanica, pljučnica po influenci, španska bolezen, španska in pljučnica, hripa pljučnica, pljučnica (šp.), pneumonia »španska«. V posameznih primerih je bilo pri vzroku smrti navedeno več bolezni kot npr. jetika influenza, naduha influenza, epilepsija influenza.

Umiranje za gripo se je v mestu začelo v drugi polovici septembra in je bilo, tako kot drugod po Evropi, najmočnejše v oktobru, ko je umrlo 256 ljudi oz. 61,8 % vseh umrlih za gripo. Med 10. in 16. oktobrom je umrlo kar 112 ljudi. Največ jih je umrlo 14. in 15. oktobra in sicer 21 oz. 22 ljudi. Zadnji višek v številu umrlih je bil 22. oktober, ko je v mestu umrlo 17 ljudi. Po tem dnevu začne število umrlih upadati in do konca meseca ne preseže več 5 umrlih na dan. Izjemen porast umrlih v oktobru 1918 je v obdobju 1914–1919 razviden na grafu 1. Trend padanja se je nadaljeval tudi v novembru, ko do 5. novembra ni presegel štirih umrlih na dan, do 15. novembra je padel na največ dva umrli na dan, potem pa se je v drugi polovici meseca število umrlih gibalo med 0 in 5. V decembru se je število umrlih gibalo med 0 in 3 na dan, pri čemer so bili dnevi brez umrlih vedno bolj pogosti. V januarju in februarju 1919 je umrlo po sedem ljudi, marca dva.

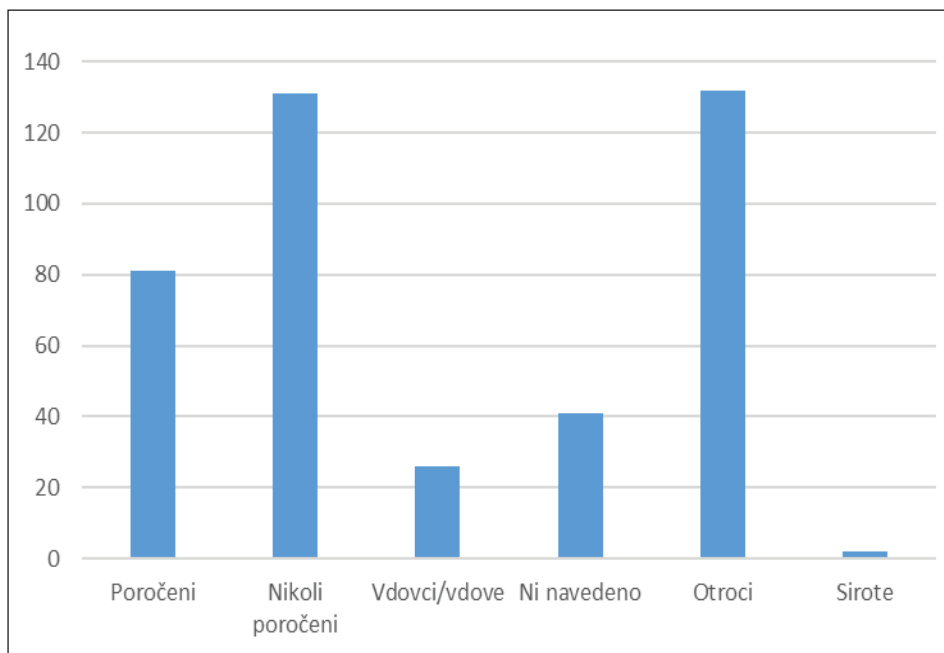
Graf 2: Umrlji za špansko gripo po starostnih skupinah v 11 župnijah v Ljubljani z neposredno okolico in v deželni bolnici 1918–1919 (N=414).

V Ljubljani so bili najbolj prizadeti mladi odrasli in otroci, najmanj pa pripadniki starostnih skupin 15–19 let in nad 60 let (graf 2) (prim. Crosby, 2003, 24; Phillips & Killingray, 2003, 8). Umrlo je več žensk kot moških (54 %). Izstopajo ženske med 21. in 30. letom starosti ter otroci do 5. leta starosti (prim. Kalčič, 2001, 31, 33). Socialno strukturo umrlih je smiselno opazovati v treh župnijah z največ umrli. Župnija sv. Peter, kjer je umrlo največ ljudi (107), je obsegala predel mesta poseljen predvsem z obrtniki. Med umrlimi prevladujejo člani družin različnih obrtnikov (kovači, dimnikarji, zidarji, tesarji, krojači, peki, čevljarji) in zaposlenih pri železnici. V tem delu mesta so umirali še tovarniški delavci in delavke, služinčad, pa tudi posestniki, trgovci, uradniki in uradnice ter nekaj dijakov srednjih šol. Tu je bila na Streliški ulici tudi mestna otroška bolnica, kjer je v epidemiji umrlo 7 otrok v starosti od 5 mesecev do 9 let. Sledila je župnija Marijinega oznanjenja (53), ki se je iz osrčja mesta razprostirala proti severu. Tudi tu najdemo med žrtvami influence člane družin zaposlenih pri železnici in v nekaterih obrteh, po drugi strani pa tudi člane družin uradnikov, trgovcev, duhovnike in tudi služinčad. Tretja po številu umrlih je bila župnija Device Marije v Polju (46) na skrajnem vzhodnem robu mesta. Tu je v deželni psihiatrični bolnišnici, ki je stala že povsem izven mesta, za špansko gripo umrlo 13 pacientov. Nekaj je bilo tudi družinskih članov delavcev iz tovarne papirja v Vevčah.

Med umrlimi za gripo je bilo glede na družinski status največ samskih oseb in otrok, sledijo poročeni in ovdoveli (tabela 1).

Tab. 1: Družinski status umrlih za gripo v Ljubljani (N= 414).

Popolnoma neznano je v tem trenutku obolevanje in umiranje vojakov. Glede na to, da je bila Ljubljana »mesto vojaških bolnišnic«, so špansko gripo gotovo zdravili v vojaških bolnicah. Za gripo obolele vojake so zdravili vsaj v c. in kr. rezervni bolnici št. 6. Iz ohranjenih dokumentov te bolnice je razvidno, da so oktobra 1918 bolničarke k plači dobivale še poseben epidemijski dodatek v višini 1 do 1,60 krome (Šimac & Keber, 2011, 157–158). Kot kaže raziskava Gorana Hutinca, je bilo v Zagrebu med septembrom in novembrom kar 75 % evidentiranih žrtev vojakov (Hutinec, 2006, 236).

DEŽELNA BOLNICA V LJUBLJANI

Ohranjene evidence hospitaliziranih za gripo v ljubljansko deželno bolnišnico so še posebej dragocene, saj so trenutno edini znani vir, ki vsebuje podatke o obolelih za gripo. Večina obolelih se je namreč zdravila doma in niso bili evidentirani.

Iz evidenc sprejetih bolnikov v ljubljansko deželno bolnišnico v letih 1918 in 1919 je razvidno, da je bilo med septembrom 1918 in marcem 1919 z diagnozo influence in pljučnice sprejetih in zdravljenih 326 ljudi (277 za influenco in 49 za pljučnico). Od teh jih je v bolnišnici umrlo 60. Ostali so bili ozdravljeni ali preme-

šчени.³⁵ Na podlagi teh števil lahko izračunamo, da je bila smrtnost za influenco v deželni bolnišnici 18,4 % oz. da je gripo v bolnišnici preživel 82,6 % hospitaliziranih s to diagnozo. Zaradi pomanjkanja podobnih raziskav je v tem trenutku težko oceniti ali gre pri teh številkah za nizko oz. visoko smrtnost. Primerjamo lahko podatke iz bolnišnice v Pulju, kjer so v istem obdobju zdravili 213 bolnikov (33 jih je umrlo) in je bila smrtnost za gripo z 13,49 % nekoliko nižja (Milovan Delić, 2017, 191).

Nekoliko večje število umrlih najdemo v mrliški knjigi ljubljanske deželne bolnice, in sicer 73 umrlih za gripo in pljučnico oz. 13 umrlih več kot je navedeno v evidenci sprejetih bolnikov. Razliko v številu umrlih med evidenco sprejetih bolnikov in vpisanimi v mrliško knjigo bolnice lahko iščemo bodisi v premeščenih pacientih bodisi v morebitnih nedoslednostih oz. napakah v evidenci sprejetih bolnikov.³⁶

Za razliko od evidence sprejetih bolnikov pa je bilo 73 vpisanih v mrliško knjigo ljubljanske deželne bolnišnice možno analizirati.³⁷ Večina se je zdravila na bolniškem oddelku 2. Med njimi je bilo deset otrok (do 16 leta starosti) in več žensk kot moških (44 žensk, 29 moških). Socialna struktura umrlih je raznolika, razpršena med različne poklice. Med njimi so tako člani učiteljskih družin, dijak gimnazije, visokošolec, trgovska učenka, šivilje, člani obrtniških, uradniških in trgovskih družin, služkinje, kuharice, tovarniški delavci, dninarji in dninarice, zaposleni pri Južni železnici, bolniška sestra v Deželni bolnišnici, blagajničarka v hotelu Slon, občinski reveži kot tudi člani kmečkih družin. V bolnišnico so bili namreč poleg prebivalcev Ljubljane sprejeti tudi bolniki iz bližnje okolice mesta. Med umrlimi so tako tudi prebivalci Kašlja, Vevč, Šentvida, Glinč, Šmartnega pod Šmarno goro, Kresnic in tudi nekoliko bolj oddaljenega Kamnika. Med umrlimi je bilo 10 beguncev z Goriške (od tega 9 žensk). Nekaj je bilo ljudi, ki so le potovali skozi Ljubljano in (najbrž) tu zboleli in umrli kot so bili npr. sestra Rdečega križa na poti iz Benečije, vojaška kuharica na poti iz Benečije na Dunaj, žena učitelja iz Gorice na poti v Hercegovino, žena narednika na potovanju iz Šentjurja in učitelj – rezervni častnik na poti iz Hercegovine od vojakov. Pomembna značilnost umrlih za gripo v bolnici je bila, da je bila večina odraslih po stanu samskih ali ovdovelih (68 %), torej ljudi, ki naj doma med boleznijo ne bi imeli zagotovljene nege. Relativno visok odstotek preživelosti med zdravljenimi v bolnici gre, kot ugotavlja Iva Milovan Delić na primeru puljske bolnice, verjetno tudi

35 ARS, AS 424, Deželna civilna bolnica v Ljubljani, Evidence sprejetih in umrlih bolnikov 1918, K 46, 47; AS 425, Obča državna bolnica v Ljubljani, Evidence sprejetih bolnikov 1919, K 1. Ker mi v času raziskave ni uspelo pridobiti dovoljenja Arhivske komisije in Komisije za medicinsko etiko za vpogled v gradivo deželne bolnišnice v Ljubljani, sem evidence bolnikov v Arhivu Republike Slovenije lahko pregledovala le v anonimizirani obliki. Zato so osebni podatki posameznih bolnikov ostali neznani in ni bilo mogoče analizirati sprejetih obolelih za gripo v to bolnišnico. Podatki se razlikujejo od podatkov Nine Kalčič, ki od septembra do decembra v bolnici našteje 374 bolnikov (280 influenza, 94 pljučnica, 70 umrlih, 38 premeščenih) (Kalčič, 2001, 31).

36 NŠAL, mrliška knjiga ljubljanske deželne bolnice, 1916–1920.

37 NŠAL, mrliška knjiga ljubljanske deželne bolnice, 1916–1920.

v ljubljanskem primeru pripisati predvsem bolniški negi, počitku, rednim obrokom hrane in pitju tekočin (Milovan Delić, 2017, 198). V ameriških raziskavah je še posebej poudarjeno pomembno delo medicinskih sester med pandemijo, saj naj bi bilo njihovo delo bolj učinkovito od zdravniškega (Bristow, 2003, 63–64). Nenazadnje o pomenu nege med boleznijo govori tudi že omenjeni Anton Brecej, zdravnik, ki je zdravil samega sebe. »Mož zrelih, tirolskih let, zdravnik z obsežnimi življenjskimi izkušnjami – pa bolnik in strežnik v eni in isti osebi! Zanimiv doživljaj, v katerem se nisem spodnesel, pač pa marsikaj naučil, česar dotlej nisem vedel. [...] Kolikega pomena za bolnika je strežba, sem zvedel takrat« (Kazak, 1935, 424). Zdravniki so bili namreč pri zdravljenju španske gripe nemočni zaradi nepoznavanja vzroka in patologije bolezni. Zato na voljo niso imeli učinkovite terapije. Ker so takratni znanstveniki vzrok bolezni iskali med bakterijami, je v času pandemije veljalo, da influenco povzročajo t. i. Pfeifferjevi bacili.³⁸ Takrat še niso poznali bistveno manjših virusov, ki so postali kot povzročitelji nekaterih nalezljivih bolezni vidni kasneje na elektronskih mikroskopih.

ZAKLJUČEK

Španska gripa je v senci Velike vojne, če uporabim izraz Nikole Anušića, v svojem drugem valu širjenja prizadela tudi prebivalstvo Ljubljane. V od vojne izčrpanem mestu, kjer je močno primanjkovalo hrane, je v pandemiji med septembrom in decembrom 1918 umrlo 414 ljudi. Ob odsotnosti zdravstvene statistike, ki zaradi specifičnosti bolezni in razpada Avstro-Ogrske ni bila zbrana, smo analizirali ljubljanske mrliške knjige. Analiza kaže, da struktura umrlih med pandemijo v glavnih značilnostih ne odstopa od rezultatov podobnih raziskav v zahodnem zgodovinskoopisju. Tudi tu so umirali predvsem mladi odrasli in otroci. Ljubljansko okolje je, podobno kot hrvaško, posebno le v tem, da je med umrlimi za gripo nekoliko več žensk kot moških. Redki ohranjeni upravno-zdravstveni dokumenti pričajo o množičnem obolevanju mestnega prebivalstva in v primerjavi z bližnjimi, večjimi avstro-ogrskimi mesti, o nezadostnih ukrepih tako ljubljanske mestne oblasti kot tudi dežele same. Edini mestni ukrep je bilo namreč enomesečno zaprtje vseh šol. Epidemija razkriva tudi nemoč mestnega in deželnega zdravstva, predvsem pomanjkanje zdravnikov. Kljub skromnosti arhivskega gradiva o epidemiji, njen obstoj tem bolj prepričljivo dokazujejo popularni viri kot so časopisje, spomini in dnevniki za čas prve svetovne vojne.

Z viri, ki so nam bili na razpolago, smo lahko le delno odgovorili na nekaj vprašanj o obstoju in širjenju španske gripe v Ljubljani. Ti odgovori sprožajo nova, kompleksnejša vprašanja kot so npr. vpliv socialnih razlik na umiranje za gripo ali kako je gripa vplivala na zdravje tistih ljudi, ki so jo preboleli. Tovrstna vprašanja zahtevajo nove pristope in drugačen način razmišljanja pri analizi že znanih in novih virov ter terjajo interdisciplinarnost v raziskovanju.

38 Domoljub, 7. 11. 1918: Nova ali španska bolezen, 466.

“ON A SPANISH DISEASE, A SPECIFIC TYPE OF FLU”. EXPERIENCE WITH THE SPANISH INFLUENZA PANDEMIC IN LJUBLJANA

Katarina KEBER

ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: katarina.keber@zrc-sazu.si

SUMMARY

The Spanish influenza pandemic that affected global population in 1918–20 is considered as one of the most lethal ones in human history. According to recent estimates, 500 million people had been infected while 50 to 100 million died. Within Austria-Hungary, the second wave of the pandemic in autumn of 1918 spread to Slovenian population as well. The research – based on death register analyses, newspaper articles, minutes of the municipal council meetings, as well as memoirs and diaries from the time of WWI – relates to the city of Ljubljana. The death register analysis results for 11 city and surrounding parishes and those for the provincial hospital demonstrate that 414 people died in the city itself and its suburbs. The fatalities in the city started emerging in the second half of September 1918 and culminated in October of that year. Most of the deceased were young adults and children, more women than men, predominantly single persons (as regards the marital status) and children. Indirect sources revealed that school children were affected in great numbers, which caused mass school absenteeism during the epidemic. The latter also prompted the only public health measure by the authorities, i.e. the closure of schools for a month.

Keywords: Spanish influenza, Ljubljana, World War I, epidemics, pandemics

VIRI IN LITERATURA

ARS, AS 424 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Deželna civilna bolnica v Ljubljani, Evidence sprejetih in umrlih bolnikov 1918, K 46, 47 (AS 424).

ARS, AS 425 – ARS, Obča državna bolnica v Ljubljani, Evidence sprejetih bolnikov 1919, K 1 (AS 425).

Domoljub. Ljubljana, M. Kolar, 1888–1944.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), mrliške knjige (prepisi):

- mrliške knjige župnij Sv. Jakob (1891–1920), Devica Marija v Polju 1891–1924, Marijino oznanjenje (1904–1917, 1918–1954), sv. Peter (1906–1915, 1916–1930), sv. Nikolaj (1871–1925), Vič (1908–1935), Janez Krstnik (Trnovo) (1871–1920), Šentvid (1881–1915, 1916–1964), Ježica (1901–1964), Črnuče (1835–1964), Rudnik (1835–1964).

- Ljubljanska deželno-bolniška duhovnija, mrliška knjiga ljubljanske bolnice (1911–1915, 1916–1920).

Slovenec. Ljubljana, Ljudska tiskarna, 1873–1845.

Slovenski narod. Ljubljana, Narodna tiskarna, 1868–1943.

ZAL, LJU 488 – Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), LJU 488, Mesto Ljubljana, rokopisne knjige, Zapisniki sej in sklepi mestnega občinskega sveta (Cod. III), t. e. 118, knjiga 77 in t. e. 119, knjiga 78.

ZAL, LJU 489 – ZAL, Reg. I, t. e. 1793, a.e. 1625, Statistische Verhältnisse.

Anušić, N. (2015): U sjeni velikoga rata. Pandemija španjolske gripe 1918.–1919. u sjevernoj Hrvatskoj. Zagreb, Srednja Europa.

Bristow, N. K. (2003): You can't do anything for Influenza: Doctors, nurses and the power of gender during the influenza pandemic in the United States. V: Phillips, H. & D. Killingray (ur.): Spanish Influenza Pandemic of 1918–19. New perspectives. London, New York, Routledge, 58–69.

Brodnik, V. (1989): Preskrba Ljubljanec med I. svetovno vojno. Prispevki za novejšo zgodovino, 29, 281–323.

Crosby, A. W. (1999): Influenza. V: Kiple, K. F. (ur.): The Cambridge world history of human disease. Cambridge, Cambridge University Press, 807–811.

Crosby, A. W. (2006): America's Forgotten Pandemic. Cambridge, Cambridge University Press.

Folks, H. (1920): The Human Costs of the War. New York, London, Harper and Brothers Publishers.

Hutinec, G. (2006): Odjeki epidemije »španjolske gripe« 1918. godine u hrvatskoj javnosti. Radovi, 38, 227–242.

Johnson, N. P. A. S. & J. Mueller (2002): Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918–1920 »Spanish« Influenza Pandemic. Bulletin of the History of medicine, 105–115.

Kalčič, N. (2001): Španska gripa ali »Kadar pride žito v dobro zemljo in je ugodno vreme, tedaj je zrno veliko, zrno je debelo in močno. Ravnotako tudi influenčni bakterije. Kadar pridejo zanje ugodne razmere, tedaj se namnože in okrepe, da ne omagajo zlepa« (diplomska naloga). Ljubljana, Oddelek za zgodovino FF UL.

- Kazak, B. (1935):** Nadloge pred prevratom in sam bolan. *Mladika*, 16, 421–426.
- Keber, K. (2017):** Epidemija v šolskih klopeh. Primer španske gripe leta 1918 v osrednjemoslovanskem prostoru. *Kronika*, 65, 1, 67–76.
- Milovan Delić, I. (2017):** ‚Liječenje‘ španjolske gripe 1918. i 1919. u Pokrajinskoj bolnici u Puli: socijalna komponenta pandemskog bolničkog mortaliteta. V: Svolfšak, P. (ur.): *Istra u Velikom ratu: glad, bolesti, smrt / L'Istria nella Grande guerra: fame, malattie, morte / Istra v Veliki vojni: glad, bolesti, smrt*. Koper, Histria editiones, 183–208.
- Opdycke, S. (2014):** The flu epidemic of 1918, America's Experience in the Global Health Crisis. New York, Routledge.
- Perovšek, J. (2005):** Za Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov. V: Drnovšek, M. & D. Bajt (ur.): *Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941*. Ljubljana, Nova revija, 207–208.
- Phillips, H. & D. Killingray (2003):** Introduction. V: Phillips, H. & D. Killingray (ur.): *The Spanish Influenza Pandemic of 1918–19*. London, New York, Routledge, 1–25.
- Phillips, H. (2014):** Influenza Pandemic. V: Ute, D. et al. (ur.): *1914–1918-online International Encyclopedia of the First World War*. Berlin, Freie Universität Berlin, 8. 10. 2014.
- Schmied-Kowarzik, A. (2016):** War Losses (Austria-Hungary). V: Ute, D. et al. (ur.): *1914–1918-online International Encyclopedia of the First World War*. Berlin, Freie Universität Berlin, 17. 9. 2016.
- Stergar, R. (2015):** Hrana na bojiščih 1. svetovne vojne: izkušnje slovenskih vojakov. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 55, 1, 22–53.
- Svolfšak, P. (2019):** Vračanje slovenskih beguncev v porušeno Posočje. V: Dabo, M. & M. Radošević (ur.): *U sjeni Velikoga rata: odraz ratnih zbivanja na život istarskoga civilnog stanovništva*. Pula, Istarsko povijesno društvo=Societa Storica Istriana=Istrsko zgodovinsko društvo, Povijesni i pomorski muzej Istre=Museo storico e navale dell'Istria, 347–362.
- Šimac, M. & K. Keber (2011):** »Patriae ac humanitati«: zdravstvena organizacija v zaledju soške fronte. Ljubljana, Založba ZRC – ZRC SAZU.
- Zvonka Zupanič, S. (2005):** Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891–1967). Ljubljana, Inštitut za varovanje zdravja RS.